

Boronkai Dóra

Spontán és tervezett dialógusok koreferenciális viszonyai

Bevezetés

A dialógusok szövegvilágának két fő összetevője a szituációs és a nyelvi kontextus¹, amelyek szoros összefüggésben állnak egymással és a szövegek egyik alapvető mikroszintű műveletével, a **koreferenciával**. A koreferencia jelentése 'együtt utalás, azonos vonatkozás'. Megkonstruálását a nyelvi kontextus irányítja, amely során a szövegben valamely két vagy több egység ugyanarra a szövegvilágbeli dologra (referensre) vonatkozik (referál), vagyis egy kidolgozott fogalommal (leggyakrabban teljes főnévvel) és egy sematikus fogalommal (általában névmással) kifejtett elemnek ugyanaz a referáltja (Halliday—Hasan 1976). A koreferencia a deixishez hasonlóan jelentős szerepet játszik a szövegvilág (Tolcsvai Nagy 2001: 121—3) megteremtésében. A spontán társalgásokban a koreferenciának az egyes fordulók közötti kapcsolat megteremtésében van szerepe, a szépirodalmi szövegekben pedig kettős funkcióban is jelentkezik. A drámai párbeszédekben a koreferencia műveletei a szerző alkotómódszereként a kompozíció szintjén éppúgy működnek, mint az egyes megnyilatkozások között, vagyis az utalások részben túllépnek a koreferencia mikroszintű határára, és az egész szöveg mezo- és makroszerkezetét is befolyásoló tényezővé válnak. Ennek megfelelően a drámai dialógusban a visszautalásnak és az előreutalásnak kétféle értelmezése különíthető el: az egyik funkciója, hogy a visszaemlékezéseket és a jövőre utalásokat a jelenhez kapcsoló alkotói nézőpont stratégiájaként a jelen eseményeinek magyarázatára használja, s így kihat a szöveg makroszerkezetére is, a másik pedig, hogy a dialógus replikáinak egymáshoz tartozását mondat- és szövegszinten jelölje, biztosítva ezzel a mezoszintű összefüggéseket is.

¹ A nyelvi kontextus fogalma alatt itt a szűkebb kontextus-értelmezésnek megfelelően a megnyilatkozásban szereplő szavak nyelvi környezete, a szövegekörnyezet vagy szövegtér (kontextus) értendő (vö. Yule 1996: 21—2; Verschueren 1999: 104—6; Tátrai 2004).

A koreferenciális viszonyok spontán szövegeken végzett (Csúry I. 2005), vagy összehasonlító jelleggel drámai művek és spontán szövegtörzsek elemzésével történő vizsgálata (Csúry A. 2005) napjainkban a szövegtani kutatások egyik kiemelt területévé vált. Fő céljuk a két szövegtípus hasonló és különböző jellegzetességeinek feltárása a koreferencialitás eszközeinek jellemzésén keresztül. Jelen tanulmány az előbbi feltevések igazolása, és a kontrasztív vizsgálatok folytatása érdekében a spontán társalgásokban és a drámai párbeszédekben alkalmazott alapvető koreferenciaviszonyok bemutatására törekszik, az elemzésekben pedig a koreferenciának a nézőponttal és a szövegtörzsek-szövegtörzsek viszonyokkal (Tolcsvai Nagy 2006) való kapcsolatára helyezi a hangsúlyt. Emellett arra is választ keres, hogy a koreferencia a szövegtipológiai kutatásokban hogyan használható fel szövegtipológiai változóként.

Anyag és módszer

A kognitív elméleti keretben és a konverzációelemzés módszerével megvizsgált szövegtörzs egyik része családi körben elhangzó beszélgetéseket tartalmaz. A 3790 szövegtörzsi beszédanyag 17 beszélgetése közül 13 dialógus, 4 szöveg pedig három vagy négy résztvevő kötetlen beszélgetéséből felépülő társalgás. A rögzített hanganyag 39 adatközlő megnyilatkozásait tartalmazza. A kutatásban szereplő másik szövegtörzs Szakonyi Károly két drámájának szövegéből származik. A *Ha itthon maradnál* című darab két szereplő párbeszéde, ezért a házaspár társalgása tematikailag a spontán szövegtörzsszel mutat rokonságot. Ez a törzs 3016 szövegtörzsből áll. Az *Adáshiba* című dráma társalgásai ennél jóval változatosabbak, a kétszereplős dialógusoktól a család több tagjának társalgásáig mindenféle kommunikációs lehetőségre példát adnak. A 13 557 szövegtörzsből álló szövegben előfordul három, négy, de akár hat szereplő párhuzamos és több szinten futó társalgása is.

A koreferencia fogalma a kognitív nyelvészetben

A kognitív felfogásban a koreferencia szempontjából nem az utaló elemből történő kiindulás, vagy másképpen az utalás iránya (anafora vagy katafora) a meghatározó, hanem a referáló elemek **kifejtettségének** kérdése. Ebben az értelemben akkor beszélhetünk koreferenciáról, ha a szövegben két nyelvi egység ugyanarra a szövegvilágbeli dologra referál, és a koreferens

szerkezet két nyelvi kifejezése között valamilyen jelentéstani viszony is fennáll. A legfontosabb kérdés ilyenkor az, hogy mindkét szövegbeli elem kifejtő és fogalmi jellegű-e, vagy csak az egyik ilyen. Ez alapján megkülönböztethetünk teljesen kifejtő, **kidolgozott fogalommal** (pl. főnévvel) kifejezett (Tolcsvai Nagy 2006) és részben kifejtő, **sematikus fogalommal** (pl. névmás vagy morféma, gyakran zéró) kifejezett koreferenciát. A kidolgozott fogalommal kifejezett koreferens szerkezet mindkét dialógustípusban meglehetősen ritkán fordul elő, leggyakoribb fajtája pedig a teljes főnévi koreferencia, amelyre a következő, spontán társalgásból származó megnyilatkozásban láthatunk példát:

(1)² [4, 40—1]

D: *Öööö... hallod... ő meg akarja a testével hódítani a férfiakat. Mindenáron felhívni magára a figyelmet.... a k a n o k n a k ... nem a nőknek... a fiúknak!*

C: *Nem!*

Az (1) példában az antecedens teljes főnév (*férfiak*), erre utal vissza a második mondatban szereplő kidolgozott fogalmakkal kifejtett két szinonima (*kanok, fiúk*).

A jóval gyakrabban megjelenő, sematikus fogalommal kifejezett koreferencia kifejezőeszközei lehetnek a különböző névmások, a személyt és számot jelölő ragok és jelek, valamint ide tartozhat a határozottság és az egyeztetés jelölése is. Ezekre láthatunk példát a következő spontán dialógusokban:

(2a) [4, 81—2]

D: *És anyunak?*

B: *Legközelebb ő jön már!*

(2b) [2, 7—8]

A: *A fősőmet azt megtaláltad?*

² A spontán szövegekből származó példák esetében első helyen a beszélgetés sorszámja szerepel, amely után vesszővel elválasztva az adott forduló(k) száma következik (pl. [4, 40—1]).

B: *Anyád lehozta, átkötöm, mert így úgyse tudod meghordani, hogy ilyen...*

A koreferencia másik fontos szempontja a kognitív felfogásban a kifejtő említés **elhelyezkedése** a koreferens szerkezetben. A korábbi kifejtő említés esetében anaforikus, a későbbi kifejtő említés esetében kataforikus viszonyról beszélhetünk. Ezek alapján a dialogikus szövegekben (is) általában kétféle tipikus koreferens szerkezetet lehet megkülönböztetni:

A **referens—antecedens—anafora** szerkezetben a referens az a dolog, amire a szövegbeli elem referál. Az antecedens az a tartalmas kifejezés, leggyakrabban főnév, amely fogalmilag reprezentálja a referenst, az anafora pedig részleges reprezentációval visszautal az antecedensre, és rajta keresztül referál a referensre. Az alábbi (3) példában ez a szerkezet egy névmási koreferens viszonyban jelenik meg, amelyben a referens a *Viasat 3* televíziós csatorna elméleti reprezentációja, az antecedens a *Viasat 3* teljes nyelvi reprezentációja, az anafora pedig az *olyan* mutató névmással kifejezett részleges nyelvi reprezentáció.

(3) [16, 20—2]

B: (...) *Melyiken szokott lenni az X-akták?*

A: *A Viasat háromon.*

B: *Van nekünk olyan?*

A **referens—katafora—posztcedens** szerkezetben a referens az a dolog, amire a szövegbeli elem referál. A katafora részleges reprezentációval az antecedenshez viszonyítva előre utal a posztcedensre és rajta keresztül referál a referensre. A posztcedens az a tartalmas kifejezés, amely ebben a viszonyban fogalmilag reprezentálja a referenst. A (4) példában megfigyelhető névmási koreferenciában a referens a *mese* mint fogalom elméleti reprezentációja, a katafora az *azt* mutató névmással kifejezett részleges nyelvi reprezentáció, a posztcedens pedig a *mese* köznévvvel kifejezett teljes nyelvi reprezentáció.

(4) [16, 26—8]

B: *Csak a Laci meg ne lássa a Scooby Doo-t, mert akkor mindig azt kell nézni! Mesét!*

A: *Ja.*

B: *Kutyást!*

A következő fejezetek elemzései elsősorban a kidolgozott fogalommal és a sematikus fogalommal kifejezett koreferencia jellemző előfordulási eseteit, valamint a szövegek nézőpont-, szövegtopik- és fókuszviszonyainak jelölésében betöltött szerepét vizsgálják a spontán társalgásokban és a drámai szövegekben, és arra is választ keresnek, hogy a szövegek között van-e számottevő különbség a korábbi vagy a későbbi kifejtő említés meghatározó jellege között.

A koreferencia szerepe a nézőpontviszonyok jelölésében

A koreferencia tárgyalásakor különösen a dialogikus szövegek esetében fontos szempont a **nézőpont** kérdése. A nézőpont az a helyzet, ahonnan a beszélő elvégzi az őt körülvevő szövegvilág eseményeinek feldolgozását. A dialogikus szövegekben az aktuális beszélő alapvetően a saját szemszögéből teremti meg és értelmezi a szövegvilágot, vagyis a szövegbeli deiktikus elemek szerveződése egocentrikus jellegű. A deiktikus centrum középpontja az origó (Bühler 1934), az „itt” és „most” helyzete, mely a szövegvilág tér- és időbeli viszonyaival is szoros összefüggést mutat. Ez a középpont két fontos összetevőből épül fel, melyek a következők:

- a kiindulópont, ahonnan minden dolog reprezentálódik
- a dolgok reprezentációja, amely a kiindulópontból való szemlélet eredményeképpen jön létre

A kiindulóponthoz képest történő reprezentációt általában a rámutatás különböző nyelvi elemei, a határozószók, az igekötők, bizonyos igepárok és a deiktikus viszonyok jelölik, így a deixis gyakran válik a nézőpont és a nézőponton belüli kiindulópont-változás jelölésének eszközévé. A kiindulópontnak több fajtája is megkülönböztethető (Tolcsvai Nagy 2001: 126),

amelyek kombinációi többféle nézőpont kialakulását eredményezhetik. A legfontosabb lehetséges variációk az alábbiak:

- A kiindulópont megegyezik a **semleges kiindulóponttal** (K): a (K) az E/1. személyű beszélő kiindulópontja, mely abban az értelemben semleges, hogy független a szöveg aktuális tér-idő rendszerétől.
- A kiindulópont megegyezik a **referenciális központtal** (R): az (R) az éppen beszélő kiindulópontja, melyben a beszélő lehet kifejtett vagy kifejtetlen formájú.
- A kiindulópont megegyezik a **tudatosság szubjektumával** (S): az (S) az a személy, aki felelős az információ propozicionális tartalmáért.

A párbeszédés szövegek mondataiban nemcsak a beszélő, hanem az egyéb résztvevők nézőpontja is érvényesülhet, így egy igen összetett nézőpontoszerkezet jön létre, amelyben különböző kiindulópontok működhetnek. A kiindulópont leggyakrabban a diskurzus egy adott, aktivált eleméhez, ritkábban az aktiválható elemek közül előhívható valamely referenshez köthető. A kiindulópont egyes esetekben kapcsolódhat a társalgás elején megnevezett új referenshez is (Langacker 1987). A párbeszédésekben az egyes szám első és második személyű kiindulópont deiktikusan konceptualizálható, a harmadik személyű kiindulópontra azonban ez nem minden esetben érvényes. A különböző kiindulópontok egyidejű érvényesülése különböző nézőpontok kialakulását eredményezi (Tolcsvai Nagy 2006). A referenciális központ a mindenkori beszélő kiindulópontja, a „tudatosság szubjektuma” az információért felelős személy, a semleges kiindulópont pedig a mondatban szereplő valamely személy nézőpontja, melynek nincs feltétlenül köze a diskurzus fizikai világához (vö. Sanders—Spooren 1997). A dialógusok során a kommunikáló feleknek folyamatosan bele kell helyezkedniük egymás nézőpontjába, amely a fordulók váltakozásával együtt állandóan változik, ehhez pedig az ingerek aktív befogadására, feldolgozására és a hozzájuk való alkalmazkodás képességére van szükség. Az ilyen típusú szövegekben gyakori a nézőpontváltás, a semleges kiindulópont és a referenciális központ áthelyeződése, amely maga után vonja a tudatosság szubjektumának áttevődését is (Tátrai 2005). Ezt jól mutatja a következő drámarészlet:

(5)³ [H, 390]

FÉRFI (...) *Látod, így szeretem a hajadat. Ha kicsit fel van emelve.*

NŐ *A bóktól zavartan. Meg kellene mosni.*

FÉRFI *Felcsattan. De ne mosd meg! Most végre jó a haja, és ő meg akarja mosni!*

NŐ *Halkan. Nem mosom meg.*

Az (5) példában mindkét koreferens viszony (a referens—antecedens—anafora és a referens—katafora—posztcedens) megjelenik, és több példát is láthatunk a nézőpontviszonyok megváltozására. Az *így* névmás utal a következő mondatban kifejtett tartalmas részre (*ha kicsit fel van emelve*). A mondat kataforikus viszonyt tartalmaz, de emellett utal a szövegen kívüli tényezőkre is, ezért diskurzusdeixisként is értelmezhető (Levinson 1983: 54, 85—94). Az első nézőpontváltás a második fordulóban következik be, ahol a semleges kiindulópont, a referenciális központ és a tudatosság szubjektuma áttevődik a női szereplőre, a tárgyias igei személyragozással kifejezett anaforikus viszony (*kellene mosni*) pedig visszautal az első mondatban megnevezett szövegbeli enitásra (*haj*). A következő fordulóban a referenciális központ és a tudatosság szubjektuma ismét áttevődik az előző szereplőre, az anaforikus utalás pedig kétféleképpen jelenik meg; először részleges morfematikus formában (igei személyragozással: *mosd meg*), majd teljes fogalmi (*haja*), végül ismét részleges reprezentációval (*akarja mosni*). A forduló nézőpontoszerkezetét még összetettebbé teszi a nézőponton belüli kiindulópontváltás, amely az E/2. személyű formák helyett az E/3. személyű alakok használatában nyilvánul meg teljes és részleges reprezentációval. Az utolsó forduló anaforikus viszonyának antecedensére (*haj*) ismét morfematikus részleges reprezentációval (*mosom meg*) történik utalás. Mivel a fenti példa drámai szövegből való, fontos megjegyezni, hogy a referenciális központ és a tudatosság szubjektuma valójában minden esetben a drámaíró, a semleges kiindulópont pedig a darabban szereplő nő és férfi, így a nézőpontviszonyok folyamatosan átrendeződnek.

³ A drámai dialógusok idézésekor első helyen az adott dráma címének kezdőbetűje áll, amelyet az idézett szöveg oldalszáma követ (pl. H, 390).

A dialogikus szövegekben – ahogy a fenti példában is láthattuk - a nézőpontváltás gyakorisága, a semleges kiindulópont és a referenciális központ áthelyeződése, valamint a tudatosság szubjektumának áttevődése miatt a koreferencia szoros összefüggést mutat a nézőpont kérdésével. A párbeszéd szövegek szövegtani jellemzőiből adódóan a vizsgált dialógusokban a koreferens viszonyok közül leggyakrabban az **E/1.** és **E/2.** személyű koreferencia jelent meg, hiszen a fordulók megformálása az aktuális beszélő nézőpontjához igazodott. Emellett a szövegek koreferenciaviszonyai az **anaforikus** szerkezetek uralkodásáról tanúskodnak, hiszen a társalgások jellemzője az előzőleg már említett dolog helyettesítésének szükségszerűsége és gyakori előfordulása.

Az **E/1. anaforikus koreferencia** esetén a semleges kiindulópont (K) egyenes idézet esetén E/1., a referenciális központ (R) az aktuális beszélő, tehát szintén E/1., a tudatosság szubjektuma (S) pedig általában a beszélő (E/1.), de más ágens is lehet. Az E/1. személyű anaforikus koreferencia nézőpontviszonyai tehát a legtöbb esetben a három kiindulópont egyezését mutatják (K=R=S). Ez jellemző a (6) párbeszéd második fordulójának nézőpontviszonyaira is:

(6) [A, 141]

BÓDOGNÉ *Sacikám, nem kérsz még egy kicsit?* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

SACI *Jaj, én úgy jóllaktam.* (K: E/1. = R: E/1. = S: E/1.).

Az **E/2. anaforikus koreferencia** semleges kiindulópontja E/2. személyű, referenciális központja az aktuális beszélő személye, tehát ebben az esetben E/1., a tudatosság szubjektuma pedig vagy E/1. (maga a beszélő, aki nincs nyelvileg jelölve), vagy E/2. Az E/2. személyű anaforikus koreferencia nézőpontviszonyai tehát soha nem egyeznek meg, mert az E/2. személyű alakok minden esetben E/1. személyű beszélőtől származnak (K≠R=S). A következő példában egy ilyen típusú párbeszéd nézőpontviszonyai láthatók:

(7) [A, 131]

DÖNCI *Akad valami új helyed?* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

VANDA *Munkahelyre gondolsz? Nincs, de nem baj.* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

Az E/1. és E/2. személy szövegtani megvalósulása a magyar nyelvben kétféle lehet. Amennyiben az E/1. és az E/2. személy az adott forduló háttérelme, vagyis szövegtopikja, jelölése morfológikus (\emptyset + INFL). A következő (8) dialógusban az E/1. személyű beszélő (Vanda) szövegtopik szerepben áll, ezért nyelvi kifejtettsége \emptyset + INFL, vagyis a személy reprezentálása névmási jelölő nélkül, igei személyraggal történik:

(8) [A, 154]

SACI *Volt köztetek valami difi? (...) Talán nem találtad meg a számításodat...*

VANDA *Hát, látod, azt nem találtam meg. Kerestem, kerestem, de nem találtam sehol...*

Abban az esetben viszont, ha az E/1. vagy az E/2. a párbeszéd kiemelkedő, szövegfókuszban álló eleme, akkor minden esetben névmási koreferenciáról beszélhetünk, vagyis a személyek jelölése PRO. Az alábbi párbeszéd második fordulójában az E/1. személy (nekem) a mondat fókuszában áll, ezért nyelvi (PRO) jelölést kíván:

(9) [A, 151]

VANDA *Mért nem nézed inkább a tévét, kisleány? Nézd csak, milyen szép városokat mutatnak! Álpátosszal. A messzi városok a legszebbek!*

DÖNCI *Ne kem ne mondd mindig azt, hogy kisleány!*

A fentiek alapján az E/1. és E/2. személyű koreferencia következő főbb típusait és funkcióit figyelhetjük meg a spontán és a drámai dialógusokban:

- E/1. anaforikus koreferencia **szövegtopik** szerepben (\emptyset + INFL), **megegyező kiindulópontokkal**.
- E/2. anaforikus koreferencia **szövegtopik** szerepben (\emptyset + INFL), **eltérő kiindulópontokkal**.

(10a) [3, 19—20]

A: *Ja, na jól van. A diákigazolványt pénteken el kell intézni ...* (K: E/1. = R: E/1. = S: E/1.)

B: *Ja, nem is mondtam neked, pénteken nincs megint órám, úgyhogy ...* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

(10b) [H, 380]

FÉRFI (...) *Ha felkelek, az nem lábadozás. Ha felkelek, kimegyek az utcára. Kimegyek és telefonálok.* (K: E/1. = R: E/1. = S: E/1.) NŐ *Ki a csudának telefonálnál?* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

A (10a) és (10b) dialógusokban mindkét típusra találunk példát. A szövegben mindkét személy (E/1. és E/2.) topik helyzetben áll, ezért jelölésükre az igei személyragok (*felkelek, kimegyek, telefonálok, telefonálnál*) elegendőek. Az első forduló nézőpontviszonyaiban a kiindulópontok egyezése figyelhető meg, míg a következőben a válasz nézőpontváltása miatt a semleges kiindulópont és a referenciális központ eltér egymástól.

- E/1. anaforikus koreferencia **szövegfókusz** szerepben (PRO), **megegyező kiindulópontokkal**:

(11a) [12, 19—21]

B: *Hogy mit csinálok? Én most egy könyvet olvasok, az a címe, hogy Továbbélők.* (K: E/1. = R: E/1. = S: E/1.)

A: *Azt én is olvastam, de már jó régen.* (K: E/1. = R: E/1. = S: E/1.)

(11b) [A, 165]

SZŰCS (...) *Egész nap ülök az ablaknál... Én ennyi esőt még nem láttam! Csak esik, esik...* (K: E/1. = R: E/1. = S: E/1.)

BÓDOG *Aztán meg majd a hó.*

A (11a) és (11b) példa első fordulójának anaforikus koreferenciája a fókuszpozíció miatt névmási (*én*), és mivel a semleges kiindulópont is egyenes idézet, az E/1. mindhárom kiindulópontban megegyezik.

- E/2. anaforikus koreferencia **szövegfókusz** szerepben (PRO), **eltérő kiindulópontokkal**:

(12a) [12, 27—8]

A: *Bocs, majd máskor megvárlak. Mit csinálsz ma este?* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

B: *Szerintem tanulni fogok, és utána tévézek. És te mit csinálsz?* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

(12b) [A, 151]

SACI *Elég rossz bőrben vagy mostanában.* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

VANDA *Viszont te remekül nézel ki, drágám!* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

A (12a) és (12b) példa nézőpontviszonyai mindkét fordulóban a kiindulópontok eltérését mutatják, azonban az első forduló koreferenciája nem névmási, hanem morfematikus (igei személyrag: *megvárlak*, ill. a létige E/2. személyű alakja: *vagy*), ezért a példák a második típushoz egyaránt besorolhatók.

- E/2. kataforikus koreferencia **szövegfókusz** szerepben (PRO), **eltérő kiindulópontokkal**:

(13a) [6, 13]

A: *Te, Lujzi! Ne őrjíts meg, fél szemmel ne leskelődj!* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

(13b) [A, 123]

BÓDOGNÉ *Te, Vanda, elváltál, neked most egy jó partit kell csinálni!* Vanda felnevet. *Ezen ő nevet! Apa!* (K: E/2. ≠ R: E/1. = S: E/1.)

BÓDOG *Én már nem szólok semmit.*

A (13a) és (13b) nézőpontviszonyai szintén eltérő kiindulópontokat mutatnak, mivel a beszélő referenciális központja nem egyezik meg a semleges kiindulóponttal. A személyes névmással kifejezett kataforikus koreferencia (*Te*) posztcendense a két tulajdonnévvel jelölt személy (*Lujzi, Vanda*), de az (13b) dialógus második felében egy fogalmi koreferencia is megfigyelhető. Ennek kataforája fogalmi jellegű (N: *apa*), posztcendense pedig egy személyes névmással jelölt személy (PRO: *én*).

Fontos megjegyezni, hogy a nézőpontazonosságot mutató első és harmadik esetekben a referenciális távolság és a topikállandóság nincsen korlátozva, potenciális interferencia pedig nem lehetséges, mivel a szövegben nincs több potenciális antecedens. Ez a helyzet mindig csak az azonos beszélőktől származó szomszédsági párok esetében érvényes, a beszélőváltással új helyzet áll elő, de amíg az fennáll, a fenti jellemzők ismét érvényesek lesznek.

A vizsgált szövegekben az előző esetekhez képest jóval ritkábban fordul elő az **E/3. személyű koreferencia**, amelynek szövegbeli értelmezése jóval nyitottabb, így a beszédhelyzetben értelmezhető deiktikus viszonyok sem tudják minden esetben egyértelműen megadni a referenst. Ennek a viszonyoknak a főbb típusai azokban a szövegrészekben fordulnak elő, amelyekben a beszélők egy harmadik személyről vagy személyekről folytatnak társalgást. A spontán beszélgetésekben és a drámákban az E/3. koreferencia leggyakrabban a következő formákban fordul elő:

- E/3. **anforikus** koreferencia (**PRO**):

(14a) [7, 24—5]

B: *Hát, a Gyuri meg elmegy szombaton, de ha lehet, akkor ott maradna vasárnapig.*

A: *Ő is ott aludna?*

(14b) [A, 170]

BÓDOGNÉ *Igazán, mindig figyelmeztetjük Imrust, hogy ne lógjon a maga nyakán.*

Maga is pihenni akar, ha itthon van.

IMRUS *Ő nem pihenni akar! Ő...*

A (14a) és (14b) példák antecedense az egyik szereplő (N), melyet a tulajdonnév (*Gyuri*) és a személyes névmás (*maga*) és jelöl meg, ezekre pedig a következő fordulóban az *ő* személyes névmás utal vissza névmási anaforikus koreferenciával.

- E/3. **anaforikus** koreferencia (\emptyset + INFL):

(15a) [5, 22—3]

B: *Én nem, hát apa elment vele. Akkor holnap hogy taxizna?*

A: *Ja, akkor reggel jön haza érted, mi?*

(15b) [A, 117]

BÓDOGNÉ *Vanda még nem jött haza...*

BÓDOG *Biztosan túlórázik.*

A (15a) és (15b) párbeszéd koreferens viszonyában egyaránt igei személyrag szerepel (*jön, túlórázik*), a szerkezet antecedense pedig az előző beszélő által említett 3. személyű. köznévvvel (N: *apa*) ill. tulajdonnévvvel (N: *Vanda*) megjelölt személy.

- E/3. **kataforikus** koreferencia (\emptyset + INFL):

(16a) [17, 8—10]

B: *Megkérdezte, hogy mi van a szatyorban. Meg hogy milyen gagyi szatyrom van.*

A: *Ki?*

B: *Hát a Lilla. Akiről a múltkor meséltem.*

(16b) [A, 126]

DÖNCI *És most hol fog elhelyezkedni?*

BÓDOG *Kicsoda?*

DÖNCI *Vanda. Valami munka kellene neki, nem?*

A (16a) és (16b) dialógusokban nemcsak kataforikus, hanem anaforikus viszonyra is találunk példát. Az első forduló Ø + INFL-val kifejezett kataforái (*volt, fog elhelyezkedni*) a harmadik fordulóban megnevezett posztcedensekre (*Bíró Attila, Vanda*) utal. A posztcedens az első dialógusban a névmási és morfematikus (*akiről, lőtte*), a másodikban pedig a személyes névmási (*neki*) anafora miatt antecedenssé is válik.

A névmási és morfematikus koreferencia mellett csak ritkán találunk példát a **kidolgozott fogalmi** koreferenciára (FOG). Ebben a szerkezetben mindkét tag teljes nyelvi reprezentációt ad, a koreferencia pedig – ahogy a (17) példa is mutatja - minden esetben anaforikus jellegű, szó szerinti ismétlésen alapuló és 3. személyű.

(17) [A, 131]

BÓDOG *D ö n c i megengedheti magának. Meddig tart ez a szünet?*

SACI *Apuka egyáltalán nem tudja, mit engedhet meg magának D ö n c i !*

A koreferencia és a szövegtopik – szövegfókusz viszonyok

A nézőpont mellett a koreferencia szoros összefüggést mutat a dialógusok **szövegtopik – szövegfókusz** viszonyaival is. A topik és fókusz kategóriája a mondaton és a szövegen belül is meghatározható, a szövegtopik (diskurzustopik TD) és szövegfókusz (diskurzusfókusz FD) dinamikus jellege miatt azonban csak részben egyezik meg a mondatfókusz (FM) és mondattopik (TM) kategóriáival. A szövegtopik fogalmán az ismert, már említett, ezért sok esetben jelöletlen, a tudáskeretből vagy a szövegből könnyen hozzáférhető információt értjük, amely alapszerű, vagyis a háttér jellemző eleme (Tolcsvai Nagy 2003), a szövegfókusz pedig a még nem említett, ezért jelölt és kevésbé hozzáférhető, figuraszerű elemeket jelenti, amelyekre a szövegprodukción és percepción során az előtérbe helyezés (foregrounding) művelete jellemző. A folyamat során az információhoz kapcsolódó tudás a hosszú távú memóriából a munkamemóriába kerül, ahol az új és a régi tudás összekapcsolódása, s annak nyelvi reprezentációja építi fel a téma-réma kettősségét hordozó mondat szerkezetet. Mivel a dialogikus szövegekre jellemző az entropikus szerkesztés, az elemi kapcsolásokat is biztosító figura-szerű elemek gyakrabban előfordulnak, mint a monológokban vagy a narratívákban. Az alapszerű elemekre ezzel szemben általában részleges utalás történik névmási,

morfeumatikus vagy zéró formában, így a koreferencia és a dialógus szövegtopik-szövegfókusz viszonyai szorosan összekapcsolódnak. Ez figyelhető meg a következő, drámából vett példákban is:

(18a) [A, 122]

BÓDOGNÉ: Sebtiben kiviszi az ernyőt az előszobába. *Dönciék nem hívtak fel telefonon?*

VANDA: Ül mereven, nézi a tévét. *Nem.*

BÓDOGNÉ: Az ajtóból. *De jönnek?*

A (18a) példa anaforikus viszonyában a *jönnek* ige személyragos alakja a mindkét szereplő által ismert, már előzőleg is említett, ezért szövegtopik szerepben álló elemre vonatkozik (*Dönciék*).

(18b) [A, 120]

BÓDOG *Kicsoda?*

BÓDOGNÉ: *Ő! A lakónk! ... Lehet, hogy ő is éppen egy fajüldöző.*

A (18b) példa kataforikus és anaforikus viszonyában a szövegtopik szerepében álló elemre (*lakónk*) az E/3. személyű személyes névmás (*ő*) vonatkozik, így a szövegtopik egyszerre tölti be az antecendens és posztcendens szerepét is a koreferens szerkezetben.

A koreferencia segítheti az új, figuryszerű információ kiemelését is azzal, hogy az adott elem a koreferens viszonyban antecedenssé vagy posztcendenssé válik, s ez elősegíti a szövegfókuszba kerülését. Erre láthatunk példát a következő drámarészletben:

(19) [A, 143]

BÓDOG *Kétszáznyolcvan, azt kell mondani, (...) Komoly vevő vagyok, uram, ezt kell mondani, de kétszáznyolcvan, és kész.*

A (19) példa két fő összetevőjét (*kétszáznyolcvan, komoly vevő vagyok*) a távolra és a közelre mutató névmási koreferencia (*azt, ezt*) teszi antecedenssé, és ezzel a szövegfókusz pozíciójába emeli.

A szövegtopik és szövegfókusz viszonyokon valamint a nézőponton kívül a szövegek műveleti szempontjaihoz hozzátartozik néhány egyéb összetevő is. Ilyen a **tudáskeret és forгатókönyv** (Van Dijk 1982) aktivizálásához szükséges implicit fókuszálás művelete, amely a dialogikus szövegek megértésében is nélkülözhetetlen. A művelet során a szövegtopik vagy szövegfókusz helyzetben álló antecedens által aktivizált tudáskeret vagy forгатókönyv lép működésbe, és segít a koreferens viszony megértésében. A fentiek mellett a dialogikus szövegek koreferens viszonyaiban fontos szerepet játszik a **kontextus** és a **beszédhelyzet** mint műveleti összetevő ismerete is. A következő példa jól mutatja az említett tényezők szerepét a koreferens viszony megértésében:

(20) [H, 382]

FÉRFI (...) *Biztosan lázam van.*

NŐ Tompa hangon. *Hát akkor tedd be a hőmérőt, és mérd meg.*

A részben kidolgozott morfematikus anafora (*mérd meg*) az előző forduló szövegfókuszban álló antecedensére (*láz*) vonatkozik. Az aktivizált tudáskeret azonosítja a felszólító módú igét (*mérd meg*), mint \emptyset + INFL-val jelölt valakinek a cselekvését, és mint prototipikusan a *láz* tárgyi vonzatot kívánó anaforikus összetevőjét. A párbeszédben előhívandó prototipikus vonzat kijelöléséhez a kontextus és a beszédhelyzet ismerete szükséges.

A fentiekben már láthattuk, hogy a dialogikus szövegekben a kidolgozott és a sematikus fogalommal kifejezett koreferencia egyaránt megjelenik, de a szövegtopik és szövegfókusz viszonyok szempontjából a részleges nyelvi reprezentációnak, azon belül is elsősorban a **névmási koreferenciának** van kiemelkedő szerepe. A mutató névmások magas arányát több társalgási szövegen végzett szókészletteni vizsgálat is alátámasztja (Szende 1973, Keszler 1983, Boronkai 2006), amelyek a jelenség fő okaiként a kapcsolatteremtő funkciót, a grammatikai megformálás igényét, a szünetek kitöltésének szükségességét, az expresszív funkciót és a töltelékszóként való használatot nevezik meg. A spontán beszédanyagon és a drámai dialógusokon végzett vizsgálat eredményei alapján a névmási koreferencia a fentiek mellett kiemelkedő szerepet tölt be a szövegek topik- és fókuszviszonyainak meghatározásában is. A **szövegtopik kiemelésének** leggyakoribb esetei a vizsgált spontán és drámai dialógusokban a következők:

Spontán dialógusok:

- A szövegtopik kiemelése **távolra mutató névmással** (PRO) anaforikus koreferenciával:

(21a) [2, 7]

A: *A fölsőmet, a z t megtaláltad?*

(21b) [1, 11]

B: *Én nem kérek, mert nekem szénhidrát ..., ja nem, ma keményítő napom van. Akkor bablevest, a z t eszek, de palacsintát, a z t nem.*

Drámai dialógusok:

- A szövegtopik kiemelése **távolra mutató névmással** (PRO) anaforikus koreferenciával:

(22a) [A, 143]

IMRUS *Az a készülék a hátukon, a z adja az életet. Ha a n n a k fuccs, nekik is fuccs! Ott aztán egy szemernyi levegő sincs.*

(22b) [A, 149]

BÓDOG *De telefonálni, a z t nem tudsz. Az egyik készülék rosszabb, mint a másik.*

(22c) [A, 168]

SZÜCS *Szívfájás sincs. Nekem is egy orvos magyarázta, hogy a szív, a z nem fáj. A szív, a z nem tud fájni. Csak a regényekben...*

(22d) [A, 203]

VANDA *Félrehúzza a függönyt. Esik. Az eső, a z még esik...*

- A szövegtopik kiemelése **közelre mutató névmással** (PRO) kataforikus koreferenciával:

(23a) [A, 164]

SACI Nézi a tévét. *Jaj, ez most ki volt? Ez a forradásos arcú, ez most ki volt?*

(23b) [A, 164]

DÖNCI *Ez a lány, ez túl szép. Ez meg fog halni.*

(23c) [A, 152]

VANDA Nézi a tévét. *Na, ezek ott a híd alatt... ezek legalább nem törődnek semmivel.*

(23d) [A, 119]

BÓDOGNÉ *Mindenesetre egyszerű ember. És ezek a haverok is, vagy kik... ezek is olyan egyszerűfélék.*

(23e) [A, 207]

SZŰCS *Bizony, ez a november, ez a legveszélyesebb.*

(23f) [H, 388]

FÉRFI *Dünnögve. Punktum. Ripsz-ropsz!... Ezek a szavak!? (...) Tudod, hogy ezt a hűvös időt mennyire szeretem...*

- A szövegtopik kiemelése **morfematikus eszközökkel** (személyragokkal vagy személyjelekkel Ø + INFL) anaforikus szerkezetben:

(24) [A, 116]

BÓDOG *Honnan tudod, hogy horgász vagy micsoda?*

BÓDOGNÉ *Olyan halszaga volt. És látszik is rajta. Ez is szakállas.*

A koreferens szerkezetek gyakran szolgálják a **szövegfókusz kiemelését** is, amelynek leggyakrabban megjelenő esetei a spontán és a drámai dialógusokban az alábbiak:

Spontán dialógusok:

- A szövegfókusz kiemelése közelre **mutató névmási kataforikus** koreferenciával (PRO):

(25a) [1, 22]

A: *És holnap lesz ez a DÖK nap vagy mi?*

(25b) [16, 29—30]

A: (...) *Tegnap is lejött, akkor a Laci beült hozzá, nekem meg ezeket a szokásos vackokat kellett nézni, mert ez mindig ilyen hülyeségeket néz. Rosszabb lesz, mint már egy ilyen vénasszony.*

B: *Ja, a sorozatokkal.*

Drámai dialógusok:

- A szövegfókusz kiemelése közelre **mutató névmási kataforikus** koreferenciával (PRO):

(26) [A, 141]

VANDA *Na, kíváncsi vagyok ezekre a fickókra. Állítólag nagyon jóképűek.*

- A szövegfókusz kiemelése közelre **mutató névmási anaforikus** koreferenciával (PRO):

(27) [A, 143]

BÓDOG (...) *Komoly vevő vagyok, uram, ezt kell mondani, de kétszáznyolcvan, és kész.*

Ez esetben a fókuszismétlő névmás mindig közelre mutató és hangsúlyos, szerepe a nyomatékosítás mellett a figyelem felkeltése vagy a hatáskeltés. A diskurzusdeixis szerepében álló mutató névmás tartalmilag referál és visszamutat az előrevetett és kiemelt szövegrészre is.

- A szövegfókusz kiemelése **melléknévi és módhatározói mutató névmással (PRO)** kataforikus szerkezetben:

(28a) [H, 386]

FÉRFI *Azt mondták, i l y e t még nem láttak, ilyen akarterőt... Sziszeg. Nem feketek így állandóan! Halálom a fekvés. Egy életen át csak feküdni!...*

NŐ *Egy hete operáltak. Két napja fekszel itthon. Ez még nem a világ!*

(28b) [H, 384]

FÉRFI *Az embereidet? Más hangon. Hol a lázmérő? K u t a t . Hol? Na, tessék! Így tetted be! Becsúszott a vállam alá.*

- A szövegfókusz kiemelése **E/1. vagy E/2. személyű személyes névmással (PRO)** anaforikus szerkezetben:

(29) [H, 382]

NŐ *Egyhangúan. Igen, örömmel, de itthon folytatódik az egész, vagy vendégjárás vagy ez a nyúzódás, é n ezt nem bírom, é n is ember vagyok, é n is csak egy bizonyos terhet tudok elviselni, é n már kivagyok, mint egy ló, egy igavonó barom...*

FÉRFI *És é n ? Ezzel a fájdalommal?*

A névmási koreferencia szerkezete a vizsgált szövegek alapján a nyelvtani funkciók jellemzésével, dialogikus szövegekre vonatkozóan a következőképpen jellemezhető. A referens anaforikus és kataforikus viszony esetén egyaránt az adott enitás elméleti reprezentációja. A gyakoribb viszony az anaforikus koreferencia, amelyben az antecedens teljes nyelvi reprezentációval kifejezett fogalmi jellegű elem (leggyakrabban N, ritkábban ADJ, ADV), a rá vonatkozó anafora pedig leggyakrabban névmási (PRO), ritkábban \emptyset + INFL jellegű. A ritkábban előforduló kataforikus szerkezet posztcedense szintén fogalmi jellegű (leginkább N, néhány esetben ADJ, ADV), amelyre általában névmási (PRO) katafora vonatkozik. A koreferens szerkezetek elsősorban a dialógusok szövegtopikjainak kiemelésében játszanak jelentős szerepet. A drámai dialógusok koreferenciaviszonyai a spontán társalgásokhoz képest változatosabb képet mutatnak, mivel a spontán szövegekben a beszélgetések szövegtopikjainak és szövegfókuszainak kiemelése általában csak egy-egy jellemző módszerrel történik.

A koreferencia előző típusai mellett a vizsgált szövegekben megjelennek a **kidolgozott fogalommal kifejezett koreferencia** egyes fajtái is, amelyek több szempontból különböznek a sematikus kidolgozott nyelvi reprezentáció fenti eseteitől. Egyrészt a koreferens szerkezet mindkét tagja (antecedens és anafora) is teljes nyelvi reprezentációt ad, másrészt a koreferencia minden esetben anaforikus jellegű, és névszói referencia esetén 3. személyű. A fogalmi koreferencia esetén az antecedens és az anafora egyaránt többféle lehet: N, ADJ, ADV és V. A fogalmi szójelentésen alapuló koreferencia leggyakrabban előforduló esetei a szövegtopik – szövegfókusz viszonyok tükrében a vizsgált spontán és drámai szövegekben a következők:

- Az N **antecedens szövegfókusz**, az N **anafora szövegtopik** szerepben áll:

(30a) [7, 21—2]

A: *Nem láttad az Ákoskát?*

B: *Nem, de az tuti, hogy ha most hazamegyek hétvégén, meglátogatom a kis fickót!*

(30b) [A, 179]

IMRUS *Péter is itt volt már, a halász!*

BÓDOG *Mi az, már név szerint ismered őket?*

BÓDOGNÉ *Na, ugye, mondtam, hogy valami horgász! Olyan halszaga volt.*

Az a kerek képű, szakállas.

- **Mindkét N elem a szövegfókusz** szerepét tölti be, az anaforikus koreferens viszony alapulhat részleges ismétlésen (31b) vagy szinonima (31a, c) használatán:

(31a) [A, 178]

BÓDOG *Megemeli a poharát, koccint. Hát akkor, isten, isten! Isznak. Nagyon örülök, hogy egy kicsit jobban megismerkedtünk. Az ember lótfut... Ha szabad érdeklődnöm, a barátai is külföldiek?*

EMBERFI *A tanítványaimra gondol?*

(31b) [6, 7—8]

A: (...) *Ez nem hapsi? Szőrös!*

B: *Dehogyan hapsi! Az a hapsi egy nő!*

(31c) [12, 8—10]

B: *Majdnem százezer forint.*

A: *Az igen! És kap valamilyen bizonyítványt?*

B: *Kap. Ilyen oklevelet. Számítógép kezelőit.*

A kidolgozott fogalmi koreferencia dialogikus szövegekre vonatkozó jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze. A koreferens viszony referense az adott enitás elméleti reprezentációja, antecedense pedig kidolgozott fogalmi reprezentációval kifejezett nyelvi elem, amely leggyakrabban a főnevek (N) kategóriájába tartozik. Az anafora szintén kidolgozott fogalmi reprezentációval kifejezett elem, leggyakrabban főnév (N) vagy melléknév (ADV), mely a teljes főnévvel kifejezett (N) antecedensre referál. N antecedens és

N anafora esetén elsősorban a beszélt nyelvi dialógusokban figyelhető meg szóismétlés, a drámában ehelyett inkább a szinonimák vagy az egymással hierarchikusan viszonyban lévő fogalmak használata jellemző.

A vizsgált dialógusok elemzése a sematikus fogalmi koreferencia tipikus esetéről, a **névmási anafora** (PRO) dominanciájáról tanúskodott, hiszen a kataforikus szerkezetekhez képest kétszer annyi anaforikus koreferencia jelent meg a párbeszédekben, a koreferencia leggyakoribb nyelvi eszköze pedig a fogalmi és morfematikus elemek helyett a mutató névmás volt. Ennek egyik magyarázata a névmási anafora prototipikus voltában rejlik, amely szerint alapszintű kategóriának tekinthető, mivel az adott enitással kapcsolatos tudáshierarchia középpontján helyezkedik el, így megértéséhez a legkisebb mentális erőfeszítés is elegendő.

A dialogikus szövegek jellegéből adódóan a beszélők mindig előnyben részesítették azokat a formákat, amelyek minimális konstruktív erőfeszítés mellett pontosan a kellő mennyiségű (se nem túl kevés, se nem túl sok) információt biztosították. A szövegek topik- és fókuszviszonyaival összefüggésben megállapítható, hogy a névmási anafora (PRO) a kontextustól függően egyaránt betöltheti a szövegfókusz és a szövegtopik szerepét is, de mindkét típusú dialogikus szövegben jóval gyakrabban áll a **szövegtopikot** kiemelő funkcióban. Különösen érvényes ez a beszélt nyelvre, ahol a topikalizáció e formája a spontán szövegalkotáshoz szükséges tervezés és kivitelezés szinkronizálása miatt gyakori jelenség. A \emptyset + INFL anafora kizárólag szövegtopik, míg a fogalmi jelentésű szóval jelölt antecedens mindig szövegfókusz szerepben jelent meg a vizsgált párbeszéd szövegeiben. A kétféle dialógusban a szövegtopik és a szövegfókusz kiemelésének módszereiben is több eltérés figyelhető meg. A beszélt nyelvi anyagban a szövegtopik kiemelésére elsősorban a távolra, a szövegfókusz hangsúlyozására pedig a közelre mutató névmás szolgált, míg a drámai szövegben ennél sokkal többféle variációra is számos példa volt található. A sematikus fogalmi (főleg névmási) koreferencia mellett a spontán szövegekben viszonylag gyakran találkozhattunk a kidolgozott fogalmi (főleg főnévi) koreferencia egyes eseteivel is.

Összefoglalás

A szövegtani elemzések alapján a vizsgált párbeszédes szövegek koreferenciális viszonyairól a **nézőponttal** összefüggésben összefoglalva a következő megállapítások tehetők. A dialógusokban szereplő koreferens viszonyok közül leggyakrabban az **E/1. és E/2.** személyű koreferencia jelent meg. A vizsgált szövegek koreferenciaviszonyaira leginkább az **anforikus** szerkezetek dominanciája volt jellemző. A beszélt nyelvi szövegekben a sematikus fogalommal kifejezett **névmási (PRO)** és a **morfematikus (Ø + INFL)** koreferencia jóval gyakrabban fordult elő a kidolgozott fogalmi jellegű reprezentációk egyes típusainál. A párbeszédes szövegek nézőpontviszonyainak folyamatos változása a **kiindulópontok eltéréseivel** mutatott összefüggést. A koreferencia és a nézőpont összefüggéseinek tekintetében a vizsgált **dialógustípusok** között **nem mutatkozott** jelentős **különbség**.

A koreferenciaelemzések alapján a vizsgált párbeszédes szövegekben a koreferencia valamint a **szövegtopik és a szövegfókusz** összefüggéseiről összegzőképpen megállapítható, hogy mindkét párbeszédes szövegtípusban az **anforikus** szerkezetek fordultak elő a leggyakrabban. Az anforikus koreferencia lehetséges típusai közül gyakorisága miatt a sematikus fogalmi koreferenciához tartozó **névmási anafora** szövegtípológiai változónak tekinthető. A spontán társalgások és a drámai dialógusok között a **szövegtopik** és a **szövegfókusz** kiemelésének jellemző eszközeiben volt a legnagyobb **különbség**. Ezek a különbségek a feltételezéseknek megfelelően kellő kiindulópontot jelenthetnek a spontán és a tervezett szövegek szövegtípológiai elkülönítéséhez is.

Felhasznált irodalom

Boronkai Dóra (2006): Napjaink családi kommunikációjának fő jellemzői. In: Balázs—Grétsy (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a családban. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból.* Budapest: Tinta Kiadó. 41—69.

Bühler, K. (1934): *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache.* Jena: Fischer.

Csúry Andrea (2005): Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben. In: Petőfi—Szikszainé Nagy (szerk.): *A korreferencialitás poliglott vizsgálata. Officina Textologica 12.* Debrecen: Debreceni Egyetem. 19—34.

Csúry István (2005): Gázspray, bilincs és egy füstölgő szenátor (Komplex szövegösszetevők a dialogális szövegek korreferencia-hálójában). In: Petőfi—Szikszainé Nagy (szerk.): *A korreferencialitás poliglott vizsgálata. Officina Textologica 12.* Debrecen: Debreceni Egyetem. 35—72.

van Dijk, T. A. (1982): Episodes as units of discourse analysis. In: D. Tannen (ed.) *Analyzing Discourse: Text and Talk.* Washington D. C.: Georgetown University Press. 177—95.

Halliday, M. A. K. – Hasan, R. (1976): *Cohesion in English.* London: Longman.

Keszler Borbála (1983): Kötetlen beszélgetések mondat-és szövegtani vizsgálata. In: Rácz—Szathmári (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 164—202.

Langacker, R. W. (1987): *Foundations of cognitive grammar. Volume I. Theoretical prerequisites.* Stanford: Stanford University Press.

Levinson, S. C. (1983): *Pragmatics.* London: Cambridge University Press.

Sanders, J. — Spooren, W. (1997): Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. In: Liebert—Redeker—Waugh (eds.) *Discourse and perspective in cognitive linguistics.* Amsterdam—Philadelphia: John Benjamins. 85—112.

Szende Tamás (1973): Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. *Nyelvtudományi Értekezések* 81. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tátrai Szilárd (2004): A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128, 479—94.

Tátrai Szilárd (2005): A nézőpont szerepe a narratív megértésben. In: Kertész—Pelyvás (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVII. Tanulmányok a kognitív szemantika köréből.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 207—29.

Tolcsvai Nagy Gábor (2001): *A magyar nyelv szövegtana.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor (2003): Topikaktiválás és topikfolytonosság magyar nyelvű szövegekben. In: Németh T.—Bibok (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből.* Budapest: Akadémiai Könyvkiadó. 295—325.

Tolcsvai Nagy Gábor (2006): A szöveg. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Magyar nyelv. Budapest: Akadémiai Kiadó. 149—74.

Yule, G. (1996): Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.

A dolgozatban hivatkozott szépirodalmi alkotások:

Szakonyi Károly (1976): Adáshiba. In: Irányítószám 2000. Budapest. Magvető Könyvkiadó. 111—208.

Szakonyi Károly (1976): Ha itthon maradnál. In: Irányítószám 2000. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 375—402.